

УДК 94 (477.82) «1921/1928»:37.013.43
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112069>

Власюк Ігор,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
vlasyuk@zu.edu.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4679-4101>
ResearcherID: E-5163-2016 ([http://www.
researcherid.com/rid/E-5163-2016](http://www.researcherid.com/rid/E-5163-2016))
SCOPUS: [https://www.scopus.com/authid/detail.uri?
authorId=57847647200&origin=recordPage](https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57847647200&origin=recordPage)

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНІ У 1921-1928 рр.

Анотація

*Метою статті є аналіз культурно-освітніх процесів у підрадянській Волині в роки НЕПу. Показано проблеми у сфері українізації владних установ; розвиток освіти національних меншин, які проживали в окреслений період в регіоні (зокрема, чехів, поляків, євреїв). Охарактеризовано ідеологічний вплив влади на розвиток освіти та культури регіону, антирелігійні кампанії. **Методологія дослідження** базується на аналізі та синтезі, порівнянні (аналіз розвитку освіти різних національних груп) та спеціально-історичних підходах: історико-системному та елементах постколоніальних студій (аналіз радянської політики влади у сфері освіти, культури та релігії); історико-типологічному (для виявлення основних тенденцій розвитку освіти та культури в окреслений період); інструментах національних студій. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні освітньо-культурних процесів на Волині-Житомирщині в роки НЕПу; введення до наукового обігу нових архівних джерел для розкриття проблематики. **Висновки.** Освітньо-культурні процеси на Волині-Житомирщині в 20-ті рр. ХХ ст. були спрямовані на вирішення, перш за все, актуальних політичних проблем, що пов'язувалось із ідеологізацією освіти, та в цілому, культурної сфери. В офіційних документах постійно наголошувалося на тому, що освіта і культура мають контролюватися з боку радянських органів влади, відповідати інтересам комуністичної партії. Влада добре усвідомлювала, що встановлення контролю над*

освітою, культурою та релігією, (перш за все, національних громад), як сферами, пов'язаними із формуванням суспільної та політичної свідомості населення, є першочерговим завданням.

Ключові слова: *Волинь-Житомирщина, освіта, культура, українізація, антирелігійні кампанії, більшовицька влада, національні меншини.*

Постановка проблеми. Культурно-освітні заклади завжди були сферою, яка використовувалася в якості інструменту впливу на свідомість та патріотичного виховання. В умовах формування авторитарної, згодом тоталітарної радянської влади, вона перетворилась на засіб ідеологічного впливу правлячої партії, насадження її світоглядних засад та принципів. Причому, як показав досвід існування радянського тоталітарного режиму, у цій сфері існував жорсткий контроль з боку партійних органів. Потреба у вивченні ідеологічного впливу на свідомість населення, сприяє комплексному вивченню теми і спробі об'єктивного аналізу, (на прикладі конкретного регіону), розумінню цих процесів і застереженню від їх повторення. Дослідження історичного досвіду радянського періоду в ідеологічній сфері, змін у суспільній свідомості, на користь правлячої партії, набуває більшої актуальності у зв'язку з інформаційними війнами ХХІ ст., повномасштабним російським вторгненням в Україну 24 лютого 2022 р.

Аналіз останніх досліджень. Культурно-освітнє життя українського села 20-ті рр. ХХ ст., як і в добу НЕПу знайшло своє відображення у низці наукових праць, серед яких виділимо такі дослідження: М. Олійника (аналіз культурно-освітніх процесів на Поділлі в період НЕПу) (Олійник, 2018); С. Свистовича (про селянські будинки як політико-освітні установи в Україні в 20-х рр. ХХ ст.) (Свистович, 2018); В. Мотуз (про роль осередків культури у 20-х рр. ХХ ст. в змінах селянського світогляду) (Мотуз, 2009); О. Лукашевича (дослідження побуту та дозвілля селян у цей період); Н. Полтавець (про селянську молодь у процесі соціально-культурних змін на селі в 1920-х рр.) (Полтавець, 2021); Л. Гуцало (про стан освіти національних районів Волині в період коренізації) (Гуцало, 2011); О. Жуковського (про культурний розвиток нацменшин Правобережної України 1920-х рр.) (Жуковський, 2006); І. Чуян (про розвиток освіти у чеської національної меншини

в Україні, у т. ч. на Волині у 1920-х рр.) (Чуян, 2019); В. Нестеренка (про розвиток польських шкіл в окремих районах Волині у міжвоєнний період) (Нестеренко, 2004) та ін.

Проте, в зазначених працях відсутні узагальнюючі моменти, пов'язані із комплексними оцінками використання радянською владою культурних та освітніх інструментів, спрямованих на закріплення нової ідеології з національним «присмаком». Використання раніше не введених до наукового обігу архівних матеріалів дозволили розширити висвітлених раніше складових досліджуваної проблеми.

Метою статті є аналіз культурно-освітніх процесів у підрадянській Волині-Житомирщині в 20-ті рр. ХХ ст.; проблем у сфері українізації владних установ; розвитку освіти чехів, поляків, євреїв, які проживали у цьому регіоні, визначення рівня ідеологічного впливу влади на розвиток освіти та культури.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х рр. влада більшовиків намагалася зробити все можливе для зміни суспільної свідомості на свою підтримку. Важливим напрямом у реалізації такого завдання в Україні, у т. ч. на території Волині-Житомирщини² були сфери освіти, культури та релігії.

Першим кроком на цьому шляху стало підпорядкування і поступова ліквідація новою владою організацій «Просвіта». Відомо, яку роль відігравали осередки «Просвіти» у національно-культурному житті українського народу (Мотуз, 2009, с. 68). На зміну їм влада організувала в регіонах селянські будинки (сільбуди), хати-читальні. Цим закладам надавалися не лише освітні функції. Вони мали популяризувати й більшовицьку ідеологію, підтримувати існуючий політичний режим.

У 1923 р. представники радянської влади у Волинській губернії зазначали, що починаючи від подій 1917 р., культурно-просвітницька робота в регіоні велася у складних умовах. Наголошувалось на недостатності технічних засобів для ведення такої роботи (під «технічними засобами» перш за все, малось на увазі фінансування). Віддаленість від центру змушувала органи

---

² Волинська губернія до 1925 р., Житомирська, Новоград-Волинська, Шепетівська округи УСРР до 1937 р.

народної освіти шукати виключно готівкові кошти і планувати таким чином свою діяльність (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 2, арк. 17).

Враховуючи специфіку політики українізації, яка передбачала підтримку поширення української мови, з метою її подальшого використання як інструменту для закріплення комуністичних ідей, протягом певного часу акцентувалась увага на кількісних показниках володіння нею державними службовцями. Вже на цьому етапі встановлення радянської влади спостерігалось захоплення фіктивними показниками та «результатами» діяльності. Процес українізації в регіоні відбувався у 1924 р. повільно. Місцева влада звернула увагу на необхідність навчання державних службовців української мови, для чого було організовано мережу відповідних курсів. Однак справа гальмувалася тим, що частина службовців їх не відвідувала, або відвідувала непостійно. До того ж, у середовищі так званих «відповідальних» працівників та висококваліфікованих робітників не спостерігалось особливого бажання вчитися. Часто слухачі не завершували навчання на курсах.

Попередня перевірка комісією знань української мови на Волині у січні – лютому 1925 р. показала такі результати: по Житомирській окрузі з 405 перевірених державних службовців добре володіли мовою – 158, задовільно – 158; по Коростенській окрузі з 560 службовців – відповідно 120 та 281 (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 45 зв.). Коростень як значний залізничний вузол регіону зберігав свою специфіку, пов'язану із помітною присутністю фахівців із спеціальною технічною освітою, яка в умовах Російської імперії була виключно російськомовною (власне, як і вся інша). Це ж зауваження стосувалось і більшості чиновників, які визнали радянську владу та в умовах тимчасового послаблення тиску співпрацювали з нею. Грамотні та кваліфіковані кадри потрібні будь-якій владі та країні. Більшість робітників та селян, яких проголосили творцями нової держави, не мали необхідних знань та навичок, пов'язаних із управлінськими функціями.

Не кращою була ситуація і в м. Житомирі. До 12 травня 1924 р. тримісячні курси було завершено у 12 державних установах міста, але наслідки були незадовільними: з 800 держслужбовців,

закінчили курси 219 осіб, з них іспит змогли скласти лише 120. Динаміка навчання станом на 26 серпня 1924 року була такою: у 20 державних установах міста закінчили курси 710 осіб, з них іспит змогли скласти лише 456.

У Шепетівській окрузі, м. Шепетівці у 22 державних установах працювали 418 службовців, з них володіли українською мовою 149, володіли слабо – 161, не володіли – 101; у районах – з 157 службовців володіли українською мовою 96, не володіли 61. Сільські ради округи було українізовано на 90%, що пояснювалося скоріше традиційним вживанням української мови місцевими селянами, які перетворились на службовців (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 46-46 зв.).

У Коростенській окрузі, м. Коростені станом на серпень 1924 р. не володіли українською мовою 81 службовець, володіли 79, навчалися 221; діловодство було українізовано на 50%. По районах округи не володіли відповідно 226, володіли 46, навчалися 329; діловодство було українізовано на 65%. Слід зазначити ще одну особливість саме цієї округи – історично так склалось, що тут були представленні населенні пункти, в яких компактно проживали російські старообрядці. З часом, ізольованість цих громад зменшувалось, що призводило до асиміляції з іншими національними групами, але при цьому, як правило, російська мова залишалася мовою спілкування.

Засвоєння та рівень використання української мови постійно контролювався партійними органами. Серед недоліків, які були виявлені у Житомирській окрузі: більшість установ було українізовано напояк; уся внутрішня робота проводилася, за нечисленними винятками, російською мовою.

Станом на 1 лютого 1925 р., за документами інспектуючих органів, ситуація у м. Житомирі поліпшилася. Наприклад, з 1609 держслужбовців, які працювали у 25 установах, вчилися на курсах 1277, склали іспит 1084.

Серед гальмівних чинників проведення українізації на Волині, як і в інших регіонах, виділялись такі: запізніле надходження коштів від центру на потреби українізації; відсутність фахових словників з діловодства, рахівництва; листування народних комісаріатів з губернськими установами російською мовою; неухважність адміністрацій установ до справи українізації,

---

небажання службовців вживати українську мову та ін. (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 47 зв., 48 зв. - 49).

Аналіз документів щодо перевірки українізації в різних установах та організаціях на Волині, засвідчує, що, наприклад, у дитячих будинках міст Житомира та Новоград-Волинського, ці процеси перебували у незадовільному стані через брак відповідного виховного українського персоналу та української літератури.

Обстеження Новоград-Волинського селянського будинку також показало його недостатній рівень українізації. З 308 членів цього сільбуду українську мову знали 200 осіб. У гуртках робота проводилася українською мовою; лекції викладалися українською, російською та єврейською мовами; передплатувалося 65% газет українською мовою від їх загальної кількості. У селах ці показники відрізнялися. Так, у Пищевській хаті-читальні українізацію було проведено на 90%; з її 23 членів українською мовою володіли 20, а з 7 членів правління відповідно 6 (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 49, 51-51 зв.).

Досвід організації районних спілок, що об'єднували селянські будинки, був часто незадовільним, що як правило, пояснювалось не сприятливими умовами роботи, зокрема відсутністю опалення. Так, Новоград-Волинська районна спілка, утворена 17 жовтня 1925 р., протягом перших трьох місяців не проводила жодної роботи. До того ж вісім гуртків різного спрямування (сільськогосподарський, кооперативний, фізкультури, драматичний та ін.), які були задекларовані в документах, насправді існували лише на папері. (Державний архів Житомирської області, ф. Р-544, оп. 1, спр. 6, арк. 2).

У культурно-освітній роботі, яку проводила влада, (за свідченням документальних джерел), часто переважали кількісні показники, формалізм. Про важливість її здійснення свідчить вже той факт, що створювались та функціонували контрольні органи, відповідальні за перевірку такої діяльності. Зокрема йдеться про колегію Волинської губернської робітничо-селянської інспекції, звіти про діяльність якої представлені в обласному архіві Житомирської області. В одному зі звітів, члени організації наголошували на збільшенні шкільної мережі, порівняно з

дорадянським часом, як і збільшенні відсотку охоплення школою дітей (за протоколом від 5.06.1925 р.). В цьому ж документі зазначалось, що мережа політико-освітніх установ (сільбуду, хати-читальні) існувала у 50% населених пунктів губернії. Значно збільшилися кошти на розвиток народної освіти, порівняно з попереднім бюджетним роком. Витрати спрямовувалися на поліпшення матеріального становища вчителів та, частково, на господарські потреби шкіл. Влада усвідомлювала та констатувала, що учителям відводилася домінуюча роль у громадській та культурно-освітній роботі на селі, однак дбала більше про свій вплив на них: «...політична свідомість вчительства та його педагогічна кваліфікація, дякуючи проведеній перепідготовці, значно підвищилася» (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 196).

Шкільна мережа на Волині станом на 1923 рік охоплювала лише до 30% дітей селян. На Волині тоді ж перебувало 6,5 тис. дітей з губерній, охоплених голодом. З них, у дитячих будинках було розміщено 2300 дітей, інші перебували під патронатом місцевого населення (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 154 зв.-155).

Активними у громадській та політико-освітній роботі у волинському селі були 75% учителів; 10% були формальними членами організацій; 15% не брало участі у діяльності жодних організацій (переважно вчительки та вчителі пенсійного віку). Решта інтелігенції на селі (агрономи, лісоводи, лікарі, землеміри), як зазначається в радянських документах, ставилися до громадської роботи формально, оскільки категорія більш освічених людей з недовірою ставилася до нової влади, й не мала бажання перетворюватись на її промоутерів. З офіційних документах зустрічаємо перелік причин «недостатнього розвитку» політико-освітніх установ на селі. Серед них, переважно такі, що пов'язувались із відсутністю ідеологічно «підкованих» співробітників, які б могли забезпечувати потрібний владі рівень «промивки мізків» та підтримки. У переліку представлені такі причини: відсутність кваліфікованих робітників у цій галузі; слабе керівництво сільбудами; мізерне матеріальне становище хат-читалень та сільбудів; майже повна відсутність літератури у багатьох хатах-читальнях та ін. (Державний архів Житомирської

області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 196-196 зв.). Окремі дослідники зазначають, що сільбуди зосередили усю культурно-освітню діяльність на селі завдяки державній підтримці (Свистович, 2018, с. 9).

Важливим завданням влади стали політичні чистки учителів. Вони мали звільнити школу, як вважали партійні функціонери, від неподходящого та ворожого елемента. Як зазначалося в одній з доповідей губернського відділу народної освіти, перевірка політичної грамоти серед учителів виявила, що основна маса їх була політично безграмотною, тобто не переймалася питаннями політичними (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 168 зв.).

Усі заходи в сфері загальної освіти, на думку голови губернського відділу народної освіти, були боротьбою за радянську організацію учительства. Він вважав, що учитель, незалежно від особистих прагнень, завжди мав бути політпрацівником і у майбутньому масовим робітником серед селянства, проводячи революційно-комуністичні ідеї (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 143).

Між тим, у розвитку шкільної справи на Волині вистачало і інших проблем: відсутність капітального ремонту шкільних приміщень; незабезпеченість шкіл підручниками та учбовим приладдям, особливо у старших класах; несвоєчасне забезпечення шкіл паливом; незадовільний санітарний стан шкіл масового типу; перевантаженість активу вчителів громадською та позашкільною роботою; слабе матеріальне забезпечення вчителів, особливо в окремих районах. Усі ці недоліки необхідно було вирішувати відділам народної освіти (Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, арк. 197).

Проблеми існували також у розвитку бібліотечної справи на Волині. Зокрема, зазначалося про те, що бібліотечні працівники не вмiли правильно обслуговувати читачів, врахувати їх потреби у тих чи інших книгах, надати пораду. Окружний відділ політичної просвіти дбав про те, щоб укомплектувати бібліотеки в округах, насамперед політичною та сільськогосподарською літературою. У Житомирській окрузі працювали 9 великих бібліотек (у Новограді-Волинському, Янушполі, у с. П'ятці, на цукрових заводах

Андрушівки, Червоного та ін.) (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 132).

Радянська влада намагалася встановити свій контроль і над театрами. Місцеві функціонери від влади вважали, що театральна справа має перебувати в руках держави, не застосовуючи при цьому приватної коротко- або довгострокової оренди театрів. Передання театральної справи в оренду вважалося «неправильним політичним кроком» (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 136).

Важливого значення у політиці атеїстичної влади надавалося антирелігійним кампаніям. Так, інспектором губернського відділу політичної просвіти Волині з питань агітації та пропаганди було проведено значну кількість лекцій та співбесід з антирелігійної пропаганди у робітничих клубах, у зв'язку із пасхальними святами (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 121 зв.).

Загалом, влада проводила цілеспрямовані дії, спрямовані на зміну побуту та дозвілля, особливо в селянському середовищі, що було важливо, як вважають окремі дослідники, для поширення комуністичних ідей, переконання в доцільності переходу від індивідуальної до колективної форми власності (Лукашевич, 2006, с. 11).

Важливого значення влада надавала ідеологічній роботі в сфері освіти серед національних меншин Волині. Так, у травні 1921 р. при Волинському губернському відділі народної освіти було утворено чехословацьку секцію для проведення культурно-освітньої роботи серед чехів цього регіону. У 1921-1922 рр. секцією було організовано 13 шкіл, у яких діти навчалися чеською мовою (34 групи, 13 чеських вчителів). Усього на Волині станом на 1925 р. проживало 5000 чехів. У галузі позашкільної освіти у населених чеськими колоністами пунктах, станом на 1922 р. працювали 15 гуртків (280 членів), за наявності 6 залів, 5 сцен та 9 бібліотек. Шкільної літератури чеською мовою майже не було, за виключенням окремих підручників. Однак влада не погоджувалася на співпрацю із чеською місією у Києві, та поширення її представниками літератури, вважаючи це неприпустимим, у зв'язку із базовими ідеологічними розходженнями. Місія опікувалась поверненням чехословацьких легіонерів у лавах

австрійської армії та чеських полонених часів Першої світової війни. Вирішити проблему забезпечення ідеологічно «надійної» літератури пропонувалося шляхом використання зв'язків з Компартією Чехословаччини, для поширення не лише навчальних, а й політико-освітніх текстів чеською мовою. Щодо учителів чеських шкіл, представниками місцевої влади було зроблено висновок, що більшість їх були людьми «старого» світогляду, політична свідомість яких не відповідала посадам учителів комунізму, за виключенням окремих осіб. Тому пропонувалося з 13 учителів замінити 5, інших добре інструктувати та залишити під контролем партійних організацій. Кадри учителів пропонувалося збільшити за рахунок чеської молоді, яка підтримувала владу (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 107-108).

Труднощі із підбором вчителів для шкіл національних меншин були пов'язані із класовим підходом самої влади до них. Розвиток національних шкіл спрямовувався в русло культурної революції більшовиків (Гуцало, 2011, с. 123).

Чеське населення Волині влада вважала середняцьким та заможним «елементом», представники якого вже за показниками економічної спроможності, розмірів приватної власності не відповідали базовим засадам ідеології держави «робітників та селян». Для них не були близькими ідеали нової влади, тому і комуністичну просвіту, спрямовану на формування «радянської» людини, вони сприймали без ентузіазму. У своєму дослідженні І. Чуян зазначає, що влада заборонила у чеських школах проведення національних свят, що на думку її представників сприяло розвитку національної самосвідомості, яка суперечила політиці «інтернаціоналізму»; серед чеських вчителів були критики як національної, так і соціальної політики більшовиків (Чуян, 2019, с. 110).

Однак були і певні позитивні моменти, пов'язані із використанням чеської мови в освітньому процесі. У прикордонних районах Шепетівської округи на Волині чеські населені пункти знаходилися по сусідству з такими ж селами, що розташовувались на території Польщі. Радянська влада використовувала, в якості ідеологічного інструменту, факт організації навчання волинських чехів рідною мовою, що вигідно відрізняло їх положення від

польських чехів, які не мали подібної можливості (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 109 зв.).

Нові ідеологічні та політичні вимоги торкнулися і життя представників єврейської громади, релігійний традиціоналізм якої вирізняв її серед інших сусідів. У звіті про роботу єврейської секції губернського відділу народної освіти за першу половину 1923 р., зокрема, йшлося про введення політичної грамоти у школах та її вплив на світогляд учнів. Педагогічний персонал, у зв'язку з антирелігійною кампанією, був вимушений проводити заняття під час пасхальних свят і святкувати виключно «революційні» свята. Усі школи зобов'язувались перенести вихідний день із суботи на середу, що суперечило єврейським релігійним традиціям. Нові «революційні» свята були присвячені датам більшовицької революції, створення Червоної Армії, Державного політичного управління (ДПУ), 1 травня та ін. (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 192-192 зв.).

Як зазначає у своєму дослідженні В. Нестеренко, під пильним контролем більшовицької влади перебували і польські культурно-освітні заклади, діяльність яких спрямовувалась на радянізацію поляків (Нестеренко, 2004, с. 141). Відмінною особливістю життєдіяльності польської громади залишався вплив і авторитет католицької церкви та її духовництва. Дії влади спрямовувались на їх кардинальне обмеження. У доповіді польської секції Волинського відділу народної освіти за травень-червень 1923 р. наголошувалось, що польське духовництво активно співпрацює з польськими школами, впливаючи на вчителів цих шкіл. Такі висновки призвели до прийняття рішень, спрямованих на обмеження впливу ксьондзів на учнів. У польських школах відмінили молебні, які раніше були невід'ємним компонентом навчального процесу. Як стверджувалось у документах, вони заважали духу радянських перетворень у сфері освіти (Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, арк. 193-193 зв.).

Отже, розвиток освіти національних меншин на Волині у 1920-х рр. обмежувався новими ідеологічними рамками, які нав'язувала радянська влада.

Висновки. Освітньо-культурні процеси на Волині в 20-ті рр. ХХ ст. були спрямовані на вирішення як актуальних проблем, так й

ідеологізації відповідних установ, пов'язаних із галузями культури. У документах постійно наголошувалося на тому, що освіта і культура має контролюватися з боку радянських органів влади, відповідати інтересам правлячої партії. Влада добре усвідомлювала, що головна боротьба за свідомість людей у цей період буде відбуватися саме в сфері освіти, культури та релігії. Тому більшовики мали зробити все, щоб встановити свій вплив на ті сфери, у яких формувалася суспільна та політична свідомість. Антирелігійні кампанії засвідчили непримиренність більшовицької ідеології та релігійної свідомості. Влада намагалася поступово витіснити релігійні свята радянськими, надати їм політико-ідеологічного забарвлення, відірвати людей від традиційних релігійних поглядів та переконань. Такою ж була політика влади щодо освітньо-культурного розвитку національних меншин. Хоч і дозволялося відкриття шкіл з національною мовою викладання, однак владні органи пильно стежили за якісним складом учителів, їх настроями та ідеологічними установками, як і змістом підручників та ін. Радянська влада використовувала, в якості ідеологічного інструменту, факт організації навчання волинських чехів рідною мовою, що вигідно відрізняло їх положення від польських чехів, які не мали подібної можливості. Однак, дозвіл на використання рідної мови в освіті супроводжувався жорстким ідеологічним тиском, спрямованим на виховання «нової» людини. Чехи, євреї, поляки, (як і українці) відчували на собі ці зміни, що поступово вели до утвердження тоталітарної політичної системи.

Перспективними видаються подальші дослідження, спрямовані на вивчення освітньої, релігійної та загальнокультурної ситуації в регіоні в останні роки НЕПу та у період згорання відносної лібералізації, переходу від авторитарної до тоталітарної моделі в 30-х рр. ХХ ст.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

Гуцало, Л. В. (2011). Стан освіти національних районів Волині в період коренізації. Матеріали IV Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування істор. ф-ту Житомирського державного ун-ту ім. І. Франка: зб. наукових праць, (м. Житомир, 18-19 листопада 2011 р.). Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, с. 122-124.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-28, оп. 1, спр. 131, 242 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 2, 202 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-31, оп. 1, спр. 55, 345 арк.

Державний архів Житомирської області, ф. Р-544, оп. 1, спр. 6, 28 арк.

Жуковський, О. І. (2006). Національні меншини Правобережної України у 20-ті роки ХХ століття: суспільно-політичний та культурний розвиток: автореф. дис...канд. іст. наук. Чернівці. 18 с.

Лукашевич, О. М. (2006). Побут та дозвілля сільського населення України (1920-1930 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 16 с.

Мотуз, В. (2009). Роль культурних осередків у трансформації традиційної селянської ментальності. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. Т. 104, с. 91, с. 67-71.

Нестеренко, В. (2004) Польські школи на теренах Південно-Східної Волині у міжвоєнний період (1921 - 1939 рр.). Українська полоністика (1), с. 137-144.

Олійник, М. П. (2018). Культурно-освітня робота більшовиків на Поділлі в роки непу (1921 – 1928). Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 11, с. 462-475.

Полтавець, Н. В. (2021). Селянська молодь УСРР 1920-х років як суб'єкт соціокультурних трансформацій: дис. докт. філософ.: 032. Черкаси. 238 с.

Свистович, С. М. (2018). До питання здійснення культурних трансформацій в УСРР (20-і рр. ХХ ст.). Історія науки і біографістика (2). Електронний ресурс. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7

Чуян, І. Л. (2019). Становище освіти у середовищі чеської меншини радянської України (1920 – 1930-і рр.). Наукові записки Тернопільського

національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (1),
с. 106-112.

References

Hutsalo, L. V. (2011). Stan osvity natsionalnykh raioniv Volyni v period korenizatsii. Materialy IV Volynskoi Mizhnarodnoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii, prysviachenoï 10-richchiu zasnovannia istor. f-tu Zhytomyrskoho derzhavnogo un-tu im. I. Franka: zb. naukovykh prats, (m. Zhytomyr, 18-19 lystopada 2011 r.). Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka, p.122-124.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. R-28, op. 1, spr. 131, 242 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. R-31, op. 1, spr. 2, 202 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. R-31, op. 1, spr. 55, 345 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. R-544, op. 1, spr. 6, 28 ark.

Zhukovskiy, O. I. (2006). Natsionalni menshyny Pravoberezhnoi Ukrainy u 20-ti roky XX stolittia: suspilno-politychni ta kulturni rozvytok: avtoref. dys...kand. ist. nauk. Chernivtsi. 18 s.

Lukashevych, O. M. (2006). Pobut ta dozvillia silskoho naselennia Ukrainy (1920-1930 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv. 16 s.

Motuz, V. (2009). Rol kulturnykh oseredkiv u transformatsii tradytsiinoï selianskoi mentalnosti. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Istoriiia (104), 91, p. 67-71.

Nesterenko, V. (2004) Polski shkoly na terenakh Pivdenno-Skhidnoi Volyni u mizhvoiennyi period (1921 – 1939 rr.). Ukrainaska polonistyka (1), p. 137-144.

Oliinyk, M. P. (2018). Kulturno-osvitnia robota bilshovykiv na Podilli v roky nepu (1921 – 1928). Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. I. Ohiiienka. Istorychni nauky. Kam'ianets-Podilskiyi, 11, p. 462-475.

Poltavets, N. V. (2021). Selianska molod USRR 1920-kh rokov yak sub'iekt sotsiokulturnykh transformatsii: dys. dokt. filosof.: 032. Cherkasy. 238 s.

Svystovych, S. M. (2018). Do pytannia zdiisnennia kulturnykh transformatsii v USRR (20-i rr. XX st.). Istoriiia nauky i biohrafistyka (2). [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7

Chuian, I. L. (2019). Stanovyshche osvity u seredovyshchi cheskoï menshyny radianskoi Ukrainy (1920 – 1930-i rr.). Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka (1), p. 106-112.

Vlasyuk I. CULTURAL AND EDUCATIONAL PROCESSES IN VOLYNIA-ZHYTOMYRSHCHYNA IN 1921-1928.

Abstract

*The purpose of the article is to analyze the cultural and educational processes in Soviet Volyn during the NEP years. Problems in the field of Ukrainization of government institutions are shown; the development of the education of national minorities who lived in this region at that time (in particular, Czechs, Poles, Jews) is described. The ideological influence of the Bilshovyks' government on the development of education and culture of the region and anti-religious campaigns are characterized. **The research methodology** is based on analysis and synthesis, comparison (analysis of the development of education of different national groups) and special historical approaches: historical-systemic and elements of postcolonial studies (analysis of Soviet government policy in the field of education, culture and religion); historical-typological (to identify the main trends in the development of education and culture in the period); and tools of national studies. **The scientific novelty** is in a comprehensive study of the cultural and educational processes in this region during the NEP years. New archival sources were used to reveal this problem. **Conclusions.** The educational and cultural processes in Volyn-Zhytomyr in the 1920s were aimed primarily at solving urgent political problems, which was associated with the ideologization of education and the cultural sphere in general. In the analyzed documents, it was constantly emphasized that education and culture should be controlled by the Soviet authorities and correspond to the interests of the ruling party. The authorities were well aware that the main struggle after the events of the Civil War would take place precisely in the sphere of education, culture and religion. Therefore, the Bilshovyks had to do everything to establish their influence in those areas where the population's social and political consciousness was being formed. Anti-religious campaigns proved the irreconcilability of the Bilshovyks' ideology and the religious consciousness. The authorities tried to gradually replace religious holidays with Soviet ones, give them a political and ideological color, tear people away from their traditional religious views and beliefs. The same was the policy of the Soviet authorities regarding the educational and cultural development of national minorities. Although the opening of schools with the national language of instruction was allowed, the authorities closely monitored the teaching staff, and the content of textbooks, etc. The Soviet government used as an ideological tool the fact that Volyn Czechs were taught in their native language, which favorably distinguished their situation from that of Polish Czechs, who did not have such an opportunity. However, the permission to use the mother tongue in education was accompanied by harsh ideological pressure aimed at educating a "new"*

person. The Czechs, Jews, and Poles (as well as Ukrainians) experienced these changes, which gradually led to the establishment of a totalitarian political system.

Keywords: Volyn-Zhytomyr region, education, culture, Ukrainization, anti-religious campaigns, Bilshovyks' government, national minorities

Własiuk I. PROCESY KULTURALNO-OŚWIATOWE NA WOŁYNIU-ŻYTOMIERSZCZYŹNIE W LATACH 1921-1928.

Abstrakcyjny

Celem artykułu jest analiza działalności kulturalnej i oświatowej władz bolszewickich na poradzieckim Wołyniu w okresie NEP. Pokazano problemy z zakresu ukrajinizacji instytucji rządowych; rozwój oświaty mniejszości narodowych zamieszkujących wówczas ten region (w szczególności Czechów, Polaków, Żydów). Scharakteryzowano wpływ ideologiczny władz bolszewickich na rozwój oświaty i kultury regionu, a także kampanie antyreligijne.

Metodologia badań opiera się na analizie i syntezie, porównaniu (analiza rozwoju edukacji różnych grup narodowych) oraz specjalnych podejściach historycznych: historyczno-systemowym i elementach studiów postkolonialnych (analiza polityki rządu radzieckiego w dziedzinie edukacji, kultury i religii); historyczno-typologicznym (w celu zidentyfikowania głównych trendów w rozwoju edukacji i kultury w tym okresie); oraz narzędzia studiów narodowych.

Nowością naukową jest kompleksowe badanie polityki oświatowej i kulturalnej władz bolszewickich w tym regionie w okresie NEP; wykorzystując nowe źródła archiwalne do ujawnienia tego problemu.

Wnioski. Procesy edukacyjne i kulturalne na Wołyniu-Żytomierzu w latach dwudzieste XX wieku miały na celu przede wszystkim rozwiązanie pilnych problemów politycznych, co wiązało się z ideologizacją edukacji i sfery kultury w ogóle. W analizowanych dokumentach stale podkreślano, że oświata i kultura powinny znajdować się pod kontrolą władz sowieckich i odpowiadać interesom partii rządzącej. Władze doskonale zdawały sobie sprawę, że główna walka po wydarzeniach wojny domowej toczyć się będzie właśnie w sferze oświaty, kultury i religii. Dlatego bolszewicy musieli zrobić wszystko, aby umocnić swoje wpływy na tych obszarach, na których kształtowała się świadomość społeczna i polityczna ludności.

Słowa kluczowe: Obwód wołyńsko-żytomierski, oświata, kultura, ukrajinizacja, kampanie antyreligijne, rząd bolszewicki, mniejszości narodowe.

Статтю надіслано до редколегії 08.01.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 09.04.2024 р.